

**СТЕВАН
ЈАКОВЉЕВИЋ**

**СРПСКА
ТРИЛОГИЈА**

Деветсто четрнаеста

Copyright © овог издања 2026, ЛАГУНА

Фотографија Стевана Јаковљевића на корицама:
САНУ-Ф 339, 339/1-8, ХХ

Издавачка кућа ЛАГУНА ДОО БЕОГРАД из Београда, улица Старине Новака 23/V, позива носиоца односно носиоце ауторских права (аутори или друга лица која су у складу са законом стекла ауторска права) на књигу Српска трилогија Стевана Јаковљевића да се јаве нашој издавачкој кући у циљу договора у вези са регулисањем свих ауторских обавеза путем имејла redakcija@laguna.rs

**СРПСКА
ТРИЛОГИЈА**
Деветсто четрнаеста

Садржај

Пријоведане као сйомен 9

Књига прва

ДЕВЕТСТО ЧЕТРНАЕСТА 29

Уз брујање звона... 31

Сироте мајке... 35

Од сада припадамо отаџбини 39

Здесна, у топовску колону! 57

На дугом маршу 66

Тамо се гине 73

На падинама Цера 84

На домаку погледа и слуха непријатеља 103

Око једне пређице 113

Преко Саве 120

Што ни у кравом рату није тако обична ствар . . 140

Под окриљем крста 150

Рат је буктао 159

Осматрачница на црквеном торњу 166

На картеч! 174

Крвав текући посао 181

На узораним и пустим њивама Мачве 188

Алал ти вера, тобџија	204
По закону отпора	214
Страшна вест	222
Села су горела	232
У ишчекивању смрти	238
Па докле ћемо?	254
Било је то двадесетого новембра	267
Релеј	282
„Наздар... Наздар“	292
Наша земља је слободна	300

Књига прва

ДЕВЕТСТО ЧЕТРНАЕСТА

Уз брујање звона...

Чудне су вечери на високим планинама... Равница као да тоне у неки бездан, лагано нестаје, а над нама још увек лебди млечни одблесак већ зашлог сунца, и кроз њега жмиркајући затрепери покоја звезда.

Те вечери, јула 1914, умукло је већ било и блејање оваца. Овчарски пси се разместили по околним брежуљцима, скотурени али начуљених ушију... Једино се чуо зричак и лавез паса из долине. Овчари, увијени у јагњеће коже, спавали су по земљи. Само један стражарио је покрај ватре, која је тихо пуцкетала. А и он је дремао.

Лежао сам на покошеној папрати и кроз пукотину на кровинари посматрао једну сјајну и светлу тачку, која се померала лагано, нечујно, још мало, још мало, и звезде нестаде... Осећао се отужан мирис изгњечене папрати и чуло шушкање дубица... Склапао сам очи. Још један дубок удисај и тело као да обамре... Негде је лануо пас. Као да чујем зричка; онда је умукао, па опет затреперио његов шум, али то као да није био шум, већ звук, који се понављао правилно, одмерено, као звоно. Па да, ту

је било и стадо... И кроза сан сам чуо ритмичке ударе, час слабије, час јаче, и мени се причињавало као да то звоно неко клати. Могуће, могуће... Али пси нису лајали, а планина је језовито ћутала. А звоно се и даље јогунасто клатило, и ја отворих очи.

Звони... звони... дрхтаво и тужно, однекуд из даљине, из долине, из неког села, са неке цркве. Откуда у ово глуво доба?... Придигох се. Стражар као да се прену, и погледа ме зачуђено.

– Не спава ти се?...

– Чујеш ли звоно?

Он накрену главу на једну страну. Отворених уста бленуо је у тамну ноћ. Онда се окрете мени и проговори равнодушним гласом:

– А, ко му га зна! – и слегну раменима.

Завалио сам главу на леђну торбу, ослушкујући непрестано. Помислих да је то можда обичај у овом крају. Сигурно је нека црквена свечаност, уверавао сам себе. Али тешка, злокобна слутња витлала је по души. Можда је пожар – помислих и лагано се подигох, да не бих пробудио оне поред себе.

– Чувај се паса, господине! – довикну чобанин, па се и он диже те изиђосмо заједно.

Огромни врхови оцртавали су се према звезданом небу и као цинови се надносили над црном земљом. А звоно као да је јецало. Погледах у правцу села, далеко доле, одакле су светлуцале ватрице као из каквога понора. Ипак се нешто догађало. Чобанин не умеде да ми каже да ли је то увек тако. А шта и он зна?... Као да живи на неком другом свету. Он познаје своје овце у главу, са псима разговара, по цео дан слуша мелодичне звуке меденица, и мисли ваљда да је тако и доле међу људима.

Он слеже раменима и чудно му је што се ја толико узбуђујем. А и да је штогод, шта се то њега тиче.

Његови пси-стражари спавају, курјаци су по јазбинама, овце његове мирују. Ван тога света, он и не познаје други. Наби кабаницу на главу и уђе у колибу, а за њим и ја.

Ћутали смо... Чобани мало говоре. Осамљени по цео дан, упућени су на себе и своје мисли. Гледају вас детињском љубопитљивошћу и пуно пута пустиће вас да прођете, а да вам не поставе ниједно питање. Отпратиће пролазника погледом, не дуго, а одмах затим окренуће леђа, па ће набити кабаницу, загледати се негде у даљину и тако ће сатима остати.

За једно кратко време звуци се нису чули... Али наскоро допреше они поново преко неме планине. Око мене сви су спавали. Чобанин је дремљиво посматрао ватру и с времена на време подстицао огањ.

Цело биће његово одисало је бескрајном равнодушномшћу, која је најзад прешла и на мене, и сан ме почео хватати.

Жуљала ме постеља, окретао сам се, опет сам спавао, али чини ми се непрестано у неком полубуновном стању. А ноћ је одмицала. Кад сам отворио очи, чобани су већ били устали, пси су лајали.

Али нешто се догађало. Из даљине су допирали дозиви, и онда се изви само један глас:

– Е-хе-еј!

Исток се помало беласао, сјај звезда гасио, а зорњача блештала металним сјајем.

– Е-хе-еј!... Објављена мобилизација!... Покупите стадо и терајте у долину.

Чобани се згледаше, као да не схватају смисао речи и као да се питају: а зашто то? Шта су они коме учинили?

Њима је тако добро овде. Саживели су се са својим стадом... природа им све даје, од људи ништа не траже. Од њих су се већ и отуђили... Ван домашаја свога погледа, они као да не знају ни за људе, ни за земљу.

– А ако непријатељ дође и покупи вам стадо? – рече им неко.

Њихове очи синусе горштакком дивљином... Браниће се, браниће, до последње капи.

Потоварише чобани своје торбе, заокупише стадо и лагано, готово невољно пођоше низ планину.

А планине и појате остале су пусте...

Сироте мајке...

Моји су родитељи стари, патријархални људи. Мајка се бринула да ми се није шта десило, а отац, као стари исправан чиновник, размишљао је да ли ћу на време стићи у своју команду. Обоје су се обрадовали када су ме видели. Али је њихово расположење било већ помућено кад сам им рекао да сутра изјутра треба да кренем. Мајка се заплакала. Отац је ћутао. Али сам осећао како савлађује свој бол. Кријући поглед од мене, добовао је нервозно прстима по столу. Најзад проговори:

– Шта ћеш... није он сам. Цео народ иде... Не вреди плакати, опет ће доћи.

Да бих их утешио, причао сам како рат не може дуго трајати при овако усавршеној техници. Али моја мајка као да то није ни слушала. Она је сва била обузета једном мишљу:

– Ето, родиш га, чуваш га, да га напослетку пратиш у рат...

Мој се отац наљути:

– Ви сте жене злослутнице. Шта плачеш?... Нисмо ја и ти сами. Стотине хиљада родитеља испраћају сутра своју децу.

Разговор се онда пренео на Французе, Русе, Енглезе...

– Наравно да то не може дуго трајати. На јесен има све да се реши – говорио је отац.

– Сироте мајке! – плакала је моја мати, бришући очи кецељом.

Она је уопштавала свој бол, плакала је због себе, а и за друге. У жена је развијено осећање материнства, а оно је у тесној, органској вези са њиховом природом, њиховим бићем. И зато оне више саосећају него што је то случај са људима. А уз то, човек се растрже у непрекидној борби, у којој очврсне, огрубди, док је жена везана више за кућу, децу, коју сматра као део свога тела.

– Ти би боље урадила да га спремаш за пут – прекиде је мој отац.

Моја млађа сестра као да није схватала о чему је реч. Њу је више занимало како ће ми униформа стајати. Причала ми је да је данас видела неке моје другове и да лепо изгледају. Ожалостила се много што и ја немам униформу, па да је одмах обучем и да ме виде њене другарице. И већ по десети пут ми је рекла да одмах тражим одсуство, да би ме видела.

Отац се насмеја слушајући њено наивно причање, па ће рећи:

– За њих је рат занимљив са декоративне стране. Него, остави ти та њена причања и њене другарице, већ се спремај. Сутра ти ваља рано устати.

Упаковао сам што ми је најпотребније и легао. Мајка је остала да ми у току ноћи спреми за јело. Јер ко зна

колико ћу путовати, а сад је тешко ма шта куповати на станицама.

Отац ме пробудио.

Они су већ одавно били устали. На столу су се налазиле упаковане моје ствари и мајка ми је објашњавала где је шта. Сели смо за доручак. Сви смо били усиљено равнодушни и, чинило ми се, била је потребна само једна реч, па да се проспе бујица суза и нежности. Отац је разговарао, а мајка ме нетремице гледала и с времена на време тихо и с дрхтајима уздисала. Увиђао сам колико је тешко њихово душевно стање, па ми се чинило: лакше ће бити и њима и мени кад се растанемо. Погледао сам на часовник.

– Е...

– Шта? – и мајка ме са страхом погледала.

– Је ли време? – додаде отац, па се диже, као да жели да убрза тренутак растанка.

– Сине, зар идеш? – матери ми паде око врата. Осећао сам како дрхти и све ме јаче стеже. Заплака се и сестра, ваљда што је видела од мајке. Отац је гризао усну и са муком се савлађивао. Онда се обрати мајци.

– Доста, буди паметна. Шта буниш дете... Тако мора бити – па јој одмаче руке од мога врата и леденим гласом обрати се мени: – Сине, отаџбина те зове... Буди веран заклетви... и извршуј све што ти се нареди... – онда застаде, као да се загрцну: Нека ти је Бог на помоћи!

Ја узех ствари. Приђох наново мајци и пољубих јој руку, она мене у један па у други образ.

– Сине, молићу се Богу за тебе, да ми те чува – и покри лице рукама.

Сестра ми се обисну о врат. Дуго ме љубила, па ме онда ухвати за руку, да ме испрати.

Отац је помилова:

– Е, врати се ти, имам нешто да му кажем...

– Па што? – и напући уста.

– Е, још једном до виђења! – пољубих је и пођох журно са оцем.

– Да пишеш и да тражиш одсуство! – добаци ми сестра, којој махнух руком, и онда затворих врата.

Ишли смо једно време ћутећи. Отац као да се мучио, хтео је нешто да ми каже. На излазу застадосмо.

– Е, сине, да се растанемо. Али... хоћу да ти нешто кажем. Наш растанак можда ће бити дужи. Ти ћеш доћи... не сумњам... али ја сам стар... осећам... – доња му усна задрхта.

– Не говори о томе. Све ће добро бити.

– Људи смо... ти знаш... пази мајку и сестре – он се опет уозбиљи. – Буди разуман и чувај се. Е, збогом, и срећан ти пут!...

Дотада нисам нарочито помишљао да ми се шта може десити. Али сузе мајчине су ми навлачиле тугу, не толико што сам се плашио за себе, колико због бола који би њој био нанесен... А после и завет очев. Још и та могућност. Било ми је тешко. И пожурих се да утонем у онај народ, који је већ преживео ове прве, тешке утиске растанка.

Од сада припадамо отаџбини

Осећао бих се лакше, чини ми се, да сам у некој јединици која се мобилише у мом родном месту. Ту су били сви моји другови и познаници. А овако, идем у непознато место, међу туђ свет.

Сељаци су пристизали у масама. Пописана кола закрчила улице. На угловима се окупили ђаци и весело разговарају, а трговци задовољно трљају руке.

На станици жагор. Дугачка композиција, пуна муниције, креће... На рампи утоварују кола и коње.

Испред перона постројена чета инжењераца, у пуној ратној спреми, чека да се попне у воз... Народ навире са свих страна. Један капетан издавао је строга наређења. Војници са бајонетима свуда око станице... Локомотиве су пиштале, сигнално звоно одјекивало, склапале се композиције од празних затеклих вагона... Народ нагрну на неке од тих вагона, што их зауставише пред станицом.

– Стани, марво... Заустави! – нареди капетан одсечно војнику на стражи. – Где сте запели?

– У команду – усуди се један да одговори.

– А где ти је команда?

– Ваљево...

– Будало једна, па куд си навро за Велес?... Терај то напоље! – нареди војнику. – Кад буде време, јавиће се. Шта је?... За тебе не важи наредба? – обрати се мени.

– Оппростите, хтео сам само да питам када воз полази.

– Рекао сам да ћемо објавити – онда ме дохвати за раме, војник ме прихвати и тако се нађох у оној маси народа.

Неки су гунђали, али не толико гласно да би их могао и капетан чути.

– Ех, шта ћеш, војна дисциплина!... Строга вика на војника! – чули су се гласови.

– А што си ти запео првога дана, кад ти је близу?

– Знаш како је... рат је, можда ми команда крене, па не волим да имам посла са ратни параграфи – објашњавао је неко поред мене.

– Где бисмо већ сад били, да смо још јутрос кренули! – жали се један.

– Друже, не секирај се... и ово спада у рок службе – добаци један дебељко, па се маши своје торбе, одакле извади месо и хлеб. – Сигурно ти ово први пут, те не знаш шта значи то „џодисати“... Видиш... јединица крене, па стане, онда опет хајд’ сто метара, затим стој три сата у месту.

– А зашто?

– А враг би га знао... Заглави се нешто напред, или таква му је ситуација...

Локомотива на улазу писну и композиција, састављена од вагона означених као класе, затим фургона, отворених вагона пуних народа, захуктано улете у станицу и, не задржавајући се, продужи даље. Они из вагона

махали су рукама, подврискивали, чула се и песма, а неки у последњем отвореном вагону загрљени, и вичу из свег гласа: „Доле Швабе... доле!“ – и њихови узвици изгубише се са клопарањем гвожђа.

Иза станице чује се такође песма. Група сељака навали на перон. Војник их зауставља.

– Море, може... пожурите – вичу ови иза ограде. – Само се на вас чека.

Сељаци застадоше неодлучно.

– Одбиј! – наређује војник.

– Што, бре, одбиј. Не идемо на свадбу, већ у рат.

– Тако је наређено... Тамо идите, па чекајте.

Неке вагоне дотераше пред станицу. Народ загалани, почеше купити торбе и сви нагрнуше излазу. Стражар их је с муком задржавао. Најзад неко викну да се народ пусти и свет покуља са свих страна, прескачући ограду, гурајући се, вичући, дозивајући један другога. Маса понесе и мене, размакнух лактовима, а онај дебељко налегао на моја леђа и запео из све снаге.

– Ама полако, човече!

– Само право и гурај – вели он и запиње још јаче.

Запех и ја, и тако се дочепасмо једнога фургона. Он ме готово убаци, те му додадох руку и извукох и њега.

– Тако – говорио је трљајући руке – све иде на снагу... Пази да не уђеш – добаци једноме, који само помоли главу. Онда се обрати осталима: – Седите на улаз, и опустите ноге... тако, да се бар и ми мало опружимо.

Иако се не познајемо, опходимо се један према друго-
ме као да смо стари пријатељи. Војска нас је изједначила, идемо истоме циљу, боримо се за исту ствар.

– Друже, где ти је команда? – запита неко дебељка.

– Најјача, најсилнија, најважнија команда, без које се не може. Месарска чета Дунавске дивизије – говорио је бришући зној.

– Јака команда!

– Највише сам мрзео куваре и послане, славу им њину...

– Без нас, бре, не можете. Ко ће вас хранити? – говорио је дебељко откопчавајући прсник, па завуче руку у недра и поче да се брише. – А после, где ћу ја овакав? Нашли би ме од прве – и он се задовољно насмеја.

– Штета би велика...

– Ћут! – викну неко са улаза, и они који су седели поскакаше.

На вратима вагона појави се онај капетан.

– Шта је ово? – капетан све одмери погледом и поче да нас пребројава. Затим се окрете онима који су стајали напољу: – Нека уђу још двадесет... И нико да ми није изишао из вагона!

Почеше нови да улазе; стари се померају, неки седају, да би што пре заузели место.

– Ала смо се згуснули – добаци неко.

– Нема ту „али“ – говорио је један од оних који су сада ушли, настављајући, вероватно, започети разговор. – Спартанци су све оне са физичким недостацима убијали, да би сачували расу. Добро, такав закон у нас не постоји. Али ево ти сад прилике да са тим шкартовима рашчистиш... Прво бих њих пустио у борбу. Ако нема једно око, а има здраве ноге, натовари му муницију на леђа, па нека носи дотле док не погине. Ако има здраве очи, а нема једну ногу, стави га негде у заседу и подај му митраљез...

– А шта ћемо са оним „цвећкама“... зараженим? – пита кроз смех један са риђим брковима.

– „Маркираним“? Е, бато, њих бих ставио на расположење регрутима, као покретне нишанске мете.

Околни се засмејаше.

– Па то ти, бре, осуди човека на смрт – добаци дебељко, машући око лица шареном марамом да би се расхладио.

– А зар ја нисам?... Зар ниси и ти?

– Немој да га вређаш...

– Ала се „штрецну“!...

– Кувар је он...

– Море, и њега бих ја поред митраљеза – добацивали су са разних страна на рачун дебељка, који се задовољно смејао.

– Јест, а шта ћемо онда са митраљезом?

– Е, бато, ту бих поред митраљеза поставио оне ћораве у једно око, али са здравим ногама, па нека они спасавају митраљез. А ако сви изгину и остане митраљез... опет добро: мање је три до четири шкарта.

– Слушај, народе – скочи онај са риђим дрковима – седите један до другог и одуприте се леђима о зид, тако...

– А о шта ћу да се одупрем ја? – запита један који је стајао при отвореним вратима.

– Ти се згури, а кад наиђе мост, ти се онда наслони...

– Да ти мало прочибука леђа...

– Шта се буниш – упаде онај риђи – окрени се упоље, и седи. Ето тако! Сад се луфтирај!

И тако се сви разместисмо.

Поред нас прохукта локомотива. Мало затим наиђе нова композиција и заустави се у станици. Опет се разлеже песма, чује се вика и ларма. Неки поскакали из воза и потрчали на перон да траже воду. Капетан

виче, стража их враћа. О наше вагоне с треском лупи локомотива и одмах затим крете, да нас прикачи за нову композицију.

– Вози... терај! – падали су повици. – Јесте ли нас жељни? – запита дебељко оне из суседног воза.

И опет трескање, лупарање вагона, и најзад се све утиша. На перону су остали још само капетан и стража.

Напољу се зачу пиштаљка. Локомотива писну, вагони затакараше и композиција крете, уз дреку војника, довикивање и добацивање свима онима поред пруге.

Имало их је као да путују на неко весеље. А многи су носили у души носталгију за остављеном кућом и породицом. Осмехивали су се на шале, али је још било сете на њиховом лицу. С времена на време би се замислили и лак уздах, готово неприметан, отимао им се из груди. Само не задуго. Сунце је освајало, а у вагону била запара. Људи поскидали капе и гуњеве... Ређају се нови утисци и нарушавају онај готово устаљен ток мисли, а што ближе команди, у свима расте осећање ишчекивања о том новом животу. Општи талас масе обухвата и ове носталгичне, витла их, слама, док не навикну и онда ће сви заједно, као захуктала река, јурити тамо где им се нареди.

Било их је из разних команди. Неки се на успутним станицама скидали.

– Е, здраво, браћо! – рекоше кад воз стаде. – Дај Боже да се опет видимо.

Дебељко се измигољи из једног угла и добаци:

– Слушај, друже, пиши кад стигнеш!

Било је мало војника на улици, више сељака, старијих, са торбама на леђима... Из паланачких радња допирао је

мирис катрана и штављених кожа. Пред кафанама седели старци и посматрали пролазнике... А куће промичу, све их је мање, одстојање од касарне се све више смањује, а с тим, чини ми се, ишчезава и онај безбрижни живот... Не знам да ли да успорим ход, или да прекратим што пре неизвесност, па да се увучем у самога себе и окрећем по вољи и наређењу других...

Пред оградом поседали сељаци и зуре у ону пољану где су им синови, браћа. Чекају да приме њихове ствари, или да узму... можда последње збогом.

Пред капијом застадох неодлучно.

– Артиљеријски пук? – обратио сам се стражару.

– Пролази – одговори стражар и не гледајући ме, као да је хтео рећи: унутра може сваки, али је отуда тешко изићи.

Загорачих. Угледах једнога наредника како постројава војнике. Мало даље једна група носила је сламу... Један је трчао некуда. Неки поднаредник викао на војника, који је држао коња на дугачком конопцу и терао укруг. Тамо даље су подизали шаторе, а резервисти се на отвореној пољани пресвлагали...

Сва лица уозбиљена, сви журе, само ја стојим на средини круга, неодлучан на коју ли ћу страну.

– Пардон – обратих се једном каплару.

Али он прође журно поред мене, и тек када се одмаче, као да се нечега присети, окрете се и руком ми показа:

– Тамо! – и продужи.

Упутих се у правцу оних шатора и угледах како испод једног дрвета седе за столом неки официри, окружени резервистима. Прићох и ја.

Пријављивали се резервисти редом и одговарали на питања шта је ко био у кадру. Нишанџија, пунилац...

Помоћник нишанције... возар.

– Који? – запита потпоручник.

– Шта га питате? – упаде капетан. – Видите какав је смолав.

– Средњи? – запита потпоручник.

Резервиста развуче уста у осмех и процеди нешто у знак одобравања.

– А ти? – обрати се капетан мени.

Рекох му своје име и презиме и занимање у грађанству.

– Не питам те то, него какву си службу вршио у батерији, имаш ли чин?

– Ђак, поднаредник.

Потпоручник је превлачио прстом преко списка, погледа до краја, а онда се обрати капетану:

– Нема га...

– Е, иди у другу батерију, ено тамо! – и показа ми руком у правцу неких шупа, испод којих су зјапиле топовске цеви.

Моје су ципеле тупо одјекивале према луци поткованих војничких чизама. Гледајући онај правилно „упаркирани“ челик, она строга лица, слушајући одсечне команде, имао сам утисак као да тонем у неку дубину, безнадежно, неповратно. Бојажљиво сам се кретао и готово застрашено приђох столу за којим су седели поручник и наредник.

Нисам заборавио да им прво кажем чин.

Опет ме упутише даље...

Као да сам се мало уживео у околину... Застадох пред шталом одакле ме запахну мирис сена и амонијака, подсећајући ме на живот у кадру. Коњи су били нешто узнемирени, чуло се трупкање ногу и рзање. Наједном зачух команду:

– Код коња!

– Прими! – викнуше војници сложено углас и одјекну једновремено: шљап, шљап.

И као да се онај мој живот у кадру слепи са овим садашњим, све ми се учини познато и блиско, а све оно што се збивало у међувремену као да ишчезну... Намах, одједном. Сметало ми је сада грађанско одело и пожурих да нађем своју јединицу.

– Још сте нам само ви недостајали – говорио је један капетан – па смо комплетни. Сада списак можемо закључити.

И за мном као да се затворише врата.

Стајао сам неодлучан, не знајући шта треба да радим, ни куда да идем.

– Дакле, од овога момента си поднаредник пете батерије! – обрати ми се онај капетан. – Батерија је код оних шатора. Иди нађи батеријског наредника и реци му да ти да ново одело и осталу потребну спрему.

– Разумем! – понављао сам, а при поласку замало да војнички поздравим и готово стидљиво се дохватих за шешир, и упутих у правцу оних шатора и људи око њих. За њих је одсад била везана моја судбина, за онога наредника, за онога редова у широким чизмама, за целу ону масу људи који се постројили, укочили и гледају у наредника, који објашњава:

–... Свршено је. Од сада за вас важе правила и прописи о војној дисциплини. Ко одрекне послушност, ко избегава службу, ко омета рад, судиће му се по кратком поступку. Биће изведен пред ратни суд и стрељан... Јесте ли разумели?...

Маса нешто процеди кроз зубе у знак разумевања и остаде нема и укочена. Униформа, онај челик...

параграфи... дисциплина... смрт, нека осећања тешка као олово падала су на душе, залазила у најскривеније куте и потискивала нежне мисли о породици, љубавне дрхтаје и многе ситне бригае свакидашњег живота... Војници су нетремице гледали наредника, као да чекају разрешење или неко правдање за онако тешке речи. А наредник, наслоњен на сабљу, продужио је:

– Сазнали сте да нам је Аустрија без повода објавила рат. Наше куће, наше породице и све оне тековине које су знојем нашим и наших предака изграђене, хоће непријатељ да уништи. И још више... хоће да нам пороби Отаџбину... Бранићемо се до последњег човека. Јесте ли разумели?

– Разумели смо! – грмнуше једногласно војници. Овим ускликом слише се све оне појединачне мисли у једно заједничко осећање, изражено у појму: Отаџбина. Као да су тек сада разумели да је сваки од њих један мали беочуг у огромном ланцу, и да сваки носи један део одговорности на себи. И зато им је израз лица био ведрији. Гледали су наредника смело у очи.

– Капларе – обрати се наредник – послужиоце води код топова, а возаре у шталу.

И паде команда, звецнуше мамузе, маса полегну и тресну ногом.

– Добро је, војници! – поздрави их наредник.

– Стараћемо се! – одговорише они сложено, и онда се изви један глас:

*Јесам ли ти, јелане,
јоворио, дивна виша јело...*

Наредник се окрете и пође у шатор. Тада му приђох.

– А, ти си тај... Видим ја да ми један недостаје. – Онда се обрати једноме војнику: – Води поднаредника код руковаоца да му да одело и осталу спрему.

Песма је одјекивала касарнским кругом и чули су се сложни удари ногу. Сасвим несвесно подскочих да променим корак, и од тога тренутка овај одмерени такт као да укалупи и моје мисли...

Жуљила ме јака, сметале ми чизме, тешка ми била сабља, саплитао сам се о мамузе... Али са извесним поносом посматрао сам оне две звездице на рамену, а војници су са неким страхопоштовањем пролазили поред мене.

Било ми је одмах јасно. Људи у војсци имају два лица: једно којим гледају испред себе, а другим иза себе. Иако су испред мене биле високе степенице, ипак ме је тешило што је за мном велика маса, која се окреће по мојем наређењу и која се стара да погађа моје мисли.

Притегао сам сабљу, подухватио је прописно, затегао блузу и стао пред командиром у ставу „мирно“.

– Господине капетане, дошао сам да вам се јавим...

– А-ха!... Наравно, сасвим други човек.

Развукао сам усне у смех, вероватно исто онако као онај средњи возар из прве батерије.

– Пошто си положио официрски испит, одређујем те за водника другог вода. Наредниче, то ћеш ставити у батеријску заповест. Дужности водника су описане у „Правилу службе“, а даља упутства добићеш од потпоручника Александра. Јеси ли разумео?

– Разумем!... Господине капетане, бићу тако слободан да вас замолим...

– Нема овде „бићу тако слободан“... Тако се разговара са фрајлицама. Молим, и одмах изложи шта желиш.

– Господине капетане, молим за дозволу да однесем у варош цивилно одело и потесним саре на чизмама.

– Добро, имаш дозволу до пет часова по подне.

Поздравио сам и немарно се окренуо на другу страну.

– Поднаредниче!

Једва сам схватио да се то на мене односи, па се журно вратих стрепећи да се командир није предомислио...

– За овај моменат ти праштам, јер си нов и још се ниси свикао. Али одсад упамти: кад полазиш од старешине, онда салутираш, окренеш се налево круг у ставу мирно, и тек онда полазиш. Тиме ћеш давати пример војницима, а исто ћеш захтевати и од њих. Јеси ли разумео?

Говорио је одсечним гласом и сугестивно ме питао да ли сам разумео. Ту поговора нема. И ја сам несвесно понављао: „Разумем, разумем.“

Свратио сам до шатора да узмем одело. Мој „стан“, који су сачињавала два шаторска крила под нагибом, и два троугласта додатка са стране, налазио се у првом реду с десне стране, на углу. Затекао сам мога „собног“ колегу, поднаредника резервисту, вођу одељења, иначе економа свога добра, Траила из Вратне. Закрвављених очију, претио је једном редову да ће му јабучицу ишчупати ако се још једном саплете о колац за који је утврђен шатор.

– Иде кô марва и не гледа где гази – говорио је сав црвен у лицу, па се опет обрати војнику: – Јеси ли разумео?

Онда ми прича како је одређен да са војницима донесе сламу за простирку и да се ја не бринем, он ће уредити наш шатор.

При изласку из касарног круга успорих ход, да би ме стражар уочио. Претварао сам се да га не гледам, али сам добро приметио кад је спустио руку низ каиш

пушке и заузео став „мирно“. Отпоздравио сам га немарно. Био сам тада горд на моје две звездице. При срету са војницима нарочито сам их посматрао, да би ме поздравили. У почетку, то је била мала разонода за мене и као неко задовољење за све оне придикие које ми је одржао командир. Тешио сам се да и сав тај народ мора исто онако ћутати преда мном, као што сам и ја јутрос пред командиром... Јер ја носим две звездице и ту поговора нема. Мамузе су звецкале, сабља је тандркала о рогобатну калдрму и ја сам се прсио. Поднаредник...

Бог!

А када ми је још обућар потеснио и саре од чизама, ех, као да сам одрастао са овом сабљом. Шетао бих, загледао у прозоре, седео пред оном кафаном, али... време је неумољиво одмицало. Требало је кренути у логор, у шатор на сламу, код Траила, или можда у шталу.

Траило је већ био уредио шатор и војници су под његовим надзором чистили круг. Дежурни потпоручник, водник, са ешарпом о појасу, наслонио се на сабљу и пропуштао редом возаре, који су водили коње на појило. Прићох потпоручнику да се јавим.

– Добро... Слушај, када се сврши коњопој, уреди строј за вечеру.

Прва моја дужност... Враћам се шатору и мислим, какав оно беше поступак. Строј... па молитва. Око тога нешто беше... Треба командовати „капе скини!“, али да ли пре трубног знака или после? Поборавио сам те ситнице, и запитах Траила да ми објасни.

– Ништа немаш ти. Само нареди трубачу да свира „збор“, онда преброј војнике и изиђи потпоручнику на рапорт. Он врши молитву. А ти после ради шта ти се нареди.

Пошто је Траило упростио ствар, то се завучем у шатор да видим како изгледа. За мноштво ње и он. Преко дебелог слоја сламе пребачено ћебе, те се ја сав увалих.

– Дигао сам једну балу више, па сам свима напунио шаторе – хвалио се Траило.

– Како си смео и могао?

– Ех... Је ли теби ово први рат?... Научићеш се, де!... Ја заговарам руковаоца, а мојим земљацима мигнем оком. Они већ знају... Стари су то војници. Него! У рату што ко увати! – тако ми је давао прве лекције поднаредник резервиста Траило Живуловић.

Слушам и мислим како моје школско искуство нема много важности у овој новој средини. А Траило је већ био у једном рату, он је прекаљен војник, зато говори убедљиво, са ауторитетом. Он и не крије такве своје подвиге, јер је радио, управо крао, за своју јединицу и био чврсто уверен да ради за опште добро... Лежећи удобно на дебелој слами, почео сам и сâм веровати да је он у пуном праву. Било је меко и пријатно... Обазрех се задовољно око себе и тада приметих да ми нема шињела и чутурице што сам их јутрос примио. Помислих да их је Траило приликом намештања шатора негде склонио, те га узгред упитах где ми је оставио шињел и чутурицу. Он се уозбиљи, а затим ме зачуђено запита:

– А где си их оставио?

– Где бих на друго место, него овде. – Погледасмо се, па ми наједном паде на памет: – Да ниси ти случајно намигнуо својим земљацима?

Траилу заиграше мускули на вилицама, шмркну кроз нос, и стави руку на груди:

– А не, не, жива ми деца... Ах, фирија дракулуј! – скрипну зубима, онда се изви изнад шатора и повика:

– Јанкуљ, Живуљ!

У суседном шатору зашуста слама и тек нечије мамузе треснуше пред шатором.

– Одите унутра! – рече им значајним гласом. – Слушајте, нашем поднареднику су данас украли шињел и чутурицу. Сигурно онда када смо отишли за сламу. Е, па... ви знате, има да се нађе.

– Разумем! – повикаше углас.

– Ту... код трећака... четвртака... Хја! – и мигну оком. – Кад падне мрак... Ајд сад! – па се окрете мени: – Време је.

Извукох се из шатора мислећи непрестано на ову заповест Траилову.

– Трубач, свирај збор! – рече одсечно Траило уместо мене.

– Ама је ли, богати, како ће они да нађу ствари, кад не знају?...

– Е, ће нађу, де!... Није им првина да траже украдене ствари – затеже Траило појас и оде да стане на десно крило.

Војници су журно прилазили, вукући на ногама гломазне жуте чизме, носећи собом мирис штале, покошене сена и нафталина. Већ су запамтили и своје место. Команда паде и звецнуше мамузе. Тајац.

Стотине очију упише се у мене, пратећи нетремице сваки мој покрет. Стотина мени непознатих људи напрегнутих нерава и мускула, стајала је укочена, сви готови да се безусловно покоре мојим заповестима... Гледајући она послушна лица, у мени су се стварала сасвим супротна осећања... Ја сам се прсио и чинило ми се да сам виши од свих, па чак и од онога деснокрилнога возара са кукастим носом и великом главом као пуна зобница. Командовао сам још строже, и они сложено забацише главе удесно, затрупкаше ногама, а строј се

пови, час напред, па назад, као житни вал, развуче се, опет се скупи и онда занеме... Чуо сам само звек својих мамуза. Неко се закашља. Погледао сам строго у том правцу, исто онако као и батеријски наредник. А војници су ме гледали из очног угла, очекујући нову команду. И као да их креће један механизам, исправише главе гледајући далеко испред себе. Паде ми у очи само један црномањаста, тамо негде на левом крилу, са опуштеном доњом усном и отвореним устима, како равнодушно гледа испред себе, као да дрема.

Потпоручник се лагано приближавао, одбацујући десну ногу у страну, да се не заплете о сабљу.

Зауставио се преда мном, примио равнодушно рапорт, јер је знао унапред шта ћу му рећи. Пошто ми лако отпоздрави, поздравио је одсечно војнике. Из стотину грла одјекну сложено:

– Бог ти помогó!

По завршеној молитви потпоручник нареди да се војници прозову. Батеријски наредник је читао разна имена, Траила, Милана, Станкуља, Стојана, Душана, беше један Вучко, онда Крста... Пољаном се разлегало: „Ја.... ја“, у разним тоновима и октавама, док се један при помену: Танасије Првуловић, продра из свег гласа и одјек се одби о зидове штала.

– Ти, Тасо, као да си гуштере гутао! – прекиде читање потпоручник.

А Таса, онај с левога крила, са опуштеном доњом усном, развуче уста у блажен осмех, па се насмеја и потпоручник, а са њим и цела батерија.

Сви су били на лицу. Онда се потпоручник исправи и строгим гласом саопшти да је одсад забрањен сваки излаз у варош, и ма где из бивака.

– Ви одсад припадате отаџбини... Она неће злоупотребити вашу добру вољу, али исто тако и сваки онај који се огреши о правила и прописе, искусиће најстрожу казну.

Било је ту разних лица, са разноликом нарави, чудним појмовима, многим обичајима, из разних места.

Многи су имали и прошлост своју, нимало завидну, неки безначајну, други часну и поштену. Сви ти људи, сабијени у строју, слушају данас већ други пут речи: преки суд, стрељање... и њихове мисли, ма како разноврсним токовима стремиле, каналишу се у једноме правцу.

Када им дадоше вољно, да узму порције за јело, људи се ћутећи, а журно, разиђоше и опет се вратише у строј. Онда их вољним коракком одведох пред казан. Гибајући се с ноге на ногу, прилазили су лагано, подметали порције и одлазили на пољану. Тек сада одјекну весели жагор. А одатле су ишли на бунар, где су прали судове.

Сунце је већ зашло... Сивкаста прашина лагано се таложила.

Са једног краја логора допирала је монотона, отегнута песма војника, што је у многим будило сећање на родни крај. Неко је у близини ћурликао на свирали народну игру, из свега четири тона, док га је други из суседнога шатора пратио, певушећи: „Шалај, Данке, гиздаве девојке“... Најзад песма замре, свирка умуче. Војници су распремали шаторе и из једнога се чуло:

– А ти, бре, сву сламу привукао, а ја лежим на земљи.

– Шта је ово, шта је ово? – зачу се строги глас батеријског наредника. – Ко вам је казао да се завлачите у шаторе. Напоље!

Извукох се брзо. Али је наредник наишао прво на Траила.

– Па то онако... као да смо на сељачком вашару... А?...
Слушај, разумеш ли, да то нисам више видео...

Возари напред... Вас четворица бићете пожарни у штали, а од послужиоца, вас четворица, пожарни у биваку и још вас четворица – стража код топова. Све ја морам...

– Господине наредниче, ја сам мислио – усуди се Траило.

– Шта мислио, где пише то?... Знаш ли ти, поднаредниче, да ћу да те згромошем... Слушај, разумеш ли, док гамижеш на овој земљи у униформи, то ти је одсад дужност. И увек да ме на време известиш! – љутито добаци батеријски наредник.

– Шта ћеш... све је то рок службе – обрати ми се Траило, као да се правда за све оне прекоре батеријског наредника.

Трубачи су се сакупљали. Један писну, као да проба трубу. Мало затим растегнуто одјекну повечерје...

Уморан народ завлачио се у шаторе. Живост је замирала и логором овлада тишина. С времена на време чуло се рзање коња, а из поља је допирао метални звук зричка. Звезде су невино жмиркале... Готово да заспим, када ме пробуди неки шум око шатора. Неко задиже шаторско крило.

– Поднаредниче, ево, нашли смо.

– Шта то?

Траило се пробуди.

– А-ха, је ли све? Добро, оставите и одмах лезите.

– Добро, молим те, како су нашли?

– Море, ко те пита?... Све су војничке ствари исте. Твоје, моје, његове, свеједно! – и Траило се окрете на другу страну...